

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی
ایران در افق ۱۴۰۴^۱

An Explanation of the Future Curricula toward Realizing the Visions and
Missions of Iranian Higher Education in Horizon of 2025

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۳/۲۹، تاریخ ارزیابی: ۱۳۹۶/۸/۵، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۹/۱۹

Hamid Abdi, Seyed Ebrahim Mirshah
Ja'fari, Mohammad Reza Nili, Saied
Rajaeipour

حمید عبدی^۲، سید ابراهیم میرشاه جعفری^۳،
محمد رضا نیلی^۴، سعید رجایی پور^۵

Abstract: The purpose of this study is to clarify the goal and content of future curricula of Iranian higher education based on the visions and missions defined for the country's higher education in the horizon of 2025. The present study is conducted through a combined exploratory method and the statistical population includes upstream resources, experts in the field of higher education, as well as faculty members and PhD students of Isfahan University in the academic year of 2015-2016. In the qualitative stage, the purposeful sampling method and in the quantitative phase, appropriate stratified sampling method is employed. The data are collected through qualitative content analysis of upstream resources, semi-structured interviews and questionnaires. The findings from the analysis of the qualitative content of upstream resources showed that directions that have provided upstream resources to science and technology as a vision and mission have been comprehensive and with consideration of national development, and can also be reviewed and analyzed in three categories: education, research and service. The results of the interviews also revealed that focusing on the society should be the most important issue in the development of the goal and content of the curriculum of higher education. The results of interviews regarding the prioritization of curriculum goals and contents indicated that "citizenship rights education" and "attending to the cultural needs" are identified the priorities for goals and contents, respectively. Finally, it can be concluded that future curricula of Iranian higher education would be probably more society-oriented.

Keywords: higher education, curriculum of higher education, visions of higher education, missions of higher education, upstream resources

چکیده: هدف پژوهش حاضر، تبیین اهداف و محتوای برنامه درسی آینده بر اساس چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران در افق ۱۴۰۴ است. روش تحقیق، ترکیبی (کیفی و کمی) است. جامعه آماری پژوهش حاضر، منابع بالادستی، صاحب‌نظران حوزه آموزش عالی کشور، و نیز اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری دانشگاه اصفهان در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ بوده‌اند. در بخش کیفی از نمونه‌گیری هدفمند و در بخش کمی از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبتی، و برای جمع‌آوری داده‌ها از تحلیل محتوای کیفی منابع بالادستی، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی منابع بالادستی نشان داد جهت‌گیری‌هایی که منابع بالادستی نسبت به علم و فناوری به عنوان چشم‌انداز و رسالت داشته‌اند، جامع‌نگرانه و با مدنظر قرار دادن توسعه ملی صورت گرفته است و می‌توان آنها در سه مقوله آموزش، پژوهش و خدمات مورد بررسی و تحلیل قرار داد. نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نیز نشان داد که توجه به جامعه باید به عنوان مهمترین موضوع در تدوین اهداف و محتوای برنامه درسی آموزش عالی در نظر گرفته شود. علاوه بر این، اولویت‌بندی اهداف و محتوای برنامه درسی توسط اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری نشان داد که در مولفه هدف «آموزش حقوق شهروندی» و در محتوا «توجه به نیازهای فرهنگی جامعه» به عنوان عامل-های دارای اولویت نخست شناخته شده‌اند. در مجموع بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان گفت که رویکرد و دغدغه اصلی برنامه درسی آینده آموزش عالی ایران، جامعه محوری است.

کلمات کلیدی: آموزش عالی، برنامه درسی آموزش عالی، چشم‌انداز آموزش عالی، رسالت آموزش عالی، منابع بالادستی

^۱ - این مقاله، مستخرج از رساله دکتری دانشگاه اصفهان می‌باشد.

^۲ - دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان Habdi63@Gmail.com

^۳ - استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول) jafari@edu.ui.ac.ir

^۴ - دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان m.nili.a@edu.ac.ir

^۵ - دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان s.rajaipour@edu.ac.ir

مقدمه

آموزش عالی یکی از زیرساخت های مهم نظام آموزشی هر کشور می باشد که وظیفه آن تربیت نیروی متخصص در زمینه های مختلف، پژوهش و ارائه خدمات تخصصی در حوزه های متنوع علم و فناوری به جامعه است. در عصر حاضر، جوامع پیوند هرچه بیشتر بین آموزش عالی و برنامه های پیشرفت ملی و ارتقای دانش و فناوری را در دستور کار خود دارند. زیرا توسعه ملی نیازمند حرکت به سوی علم و فناوری، چه در تدریس و چه در تحقیق دانشگاهی است. در سالهای اخیر نقش دانشگاه ها در مدیریت و برنامه ریزی کشورها تغییر کرده است. هدف اصلی دانشگاه های نسل اول بر آموزش مستقیم بنا شده بود، دانشگاه های نسل دوم در حال حاضر بر مبنای آموزش مبتنی بر پژوهش و آموزش برای انجام پژوهش تغییر یافته اند. در نسل سوم، همزمان با آموزش نیروی انسانی برای تولید علم و توسعه فناوری در حل مسائل و مشکلات رایج، همچنین تولید کار و ثروت آفرینی در اهداف و برنامه های دانشگاه ها گنجانده شده است و در نسل چهارم، دانشگاه ها علاوه بر وظایف نسل سوم باید به سمت تربیت خلاق و نوآور حرکت کنند. لذا، سرمایه گذاری در آموزش عالی یکی از راه های اساسی برای دستیابی به نیروی ماهر و توسعه اقتصادی - اجتماعی محسوب می شود (آل آقا، کشاورز و رحیمی، ۱۳۸۷).

کارکردهای متنوع آموزش عالی اعم از آموزش، پژوهش و تربیت نیروی انسانی متخصص باعث شده است که جوامع، این قلب تپنده را هر روز بیش از گذشته در حالت پویایی نگاه داشته و هزینه های هنگفتی را در سطح ملی و خصوصی برای پیشبرد این بخش از نظام آموزشی اختصاص دهند (پازارگادی و ستاری، ۱۳۸۷). دولت ها به موازات حمایت هایی که از نظام آموزش عالی به عمل می آورند، مطالبه گران اصلی این نظام ها در خصوص ارتقای کیفیت برای بروندهای آنها نیز هستند و در این راستا، به منظور اطمینان از اثربخشی نظام آموزش عالی، به ترسیم آرمان ها و تعیین جهت گیری هایی برای این نظام پرداخته اند. این آرمان ها و جهت گیری ها که در قالب سیاست های اتخاذ شده از سوی سیاستگذاران نمود می یابد، مسیر حرکت آموزش عالی را مشخص ساخته و به عنوان شاخص هایی در این زمینه ایفای نقش می نماید. به منظور تبیین نقش سیاستگذاری در آموزش عالی، نخست لازم است مفهوم سیاست و ایدئولوژی و اهداف آنها روشن گردد.

تعریفی از سیاست بر اساس دیدگاه برکلند^۱ (۲۰۱۰) به مجموعه عملکردهای دولتی اشاره دارد که به طور مستقیم توسط دولت یا نمایندگان آنها اعمال شده و بر زندگی مردم تاثیر

^۱. Birkland

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

می‌گذارد. سیاست به روش تعریف نمودن جامعه به بهترین صورت اطلاق می‌گردد به نحوی که هر کسی دوست دارد جامعه آنگونه اداره شود و از این لحاظ سیاست امری ایدئولوژیکی است (بارتلت و بارتون^۱، ۲۰۱۲). به زعم اپل^۲ (۲۰۱۳) نیز سیاست‌ها از این نظر که شکل دهنده برنامه‌های سیاسی گسترده‌تر و جنبش‌های اجتماعی هستند به عنوان امری ایدئولوژیکی مورد ملاحظه هستند. از سوی دیگر، ایدئولوژی به نظام ایده‌ها، باورها، تعهدات اساسی، یا ارزش‌هایی در مورد واقعیت جهانی اشاره دارد (اپل، ۲۰۱۳). ایدئولوژی نقش اساسی را در امر سیاستگذاری ایفا می‌نماید. ایدئولوژی‌ها و جهت‌گیری‌هایی که سیاستگذاران نسبت به نظام آموزش عالی دارند در قالب چشم‌انداز و رسالت^۳ در منابع بالادستی برای موسسات آموزش عالی بیان می‌شوند. چشم‌انداز می‌تواند به عنوان تصویری از آنچه که سازمان می‌خواهد باشد و آنچه که در نهایت می‌خواهد به آن دست یابد تعریف گردد (هیت، ایرلند و هوسکیسون^۴، ۲۰۱۱). چشم‌انداز صرفاً تخمین آینده نیست بلکه تصمیم‌گیری برای آینده است و نشان می‌دهد که چه نوع آینده‌ای برای سازمان مناسب و مطلوب است تا مطالعات و فعالیت‌ها در راستای آن هدایت شود (یون^۵، ۲۰۰۶). بدون یک چشم‌انداز روشن، موسسات آموزش عالی تمرکز خود را از دست می‌دهند، که به نوبه خود می‌تواند حرکت در مسیر بهبود را با مشکل مواجه سازد (واس، ورب‌روگن و رایت^۶، ۲۰۱۰؛ رایت^۷، ۲۰۱۰). از سوی دیگر، رسالت، فعالیت‌ها و عملکردهای سازمانی تحت چشم‌انداز را مشخص می‌سازد (هیت و همکاران، ۲۰۱۱) و به رشد فرایندهای برنامه‌ریزی مناسب و آماده نمودن سازمان برای آینده کمک می‌نماید (لی، بارکر و موشر^۸، ۲۰۱۳). رسالت همچنین جهت و اهداف سازمان را به هم مرتبط ساخته (بارکوش، گلاسمن، و مکافی^۹، ۲۰۰۶) و رفتار و تصمیمات سازمان را در راستای یک هدف، متحد و یکپارچه می‌نماید (دیویس، روح، لی، و راجاجیاکشا^{۱۰}، ۲۰۰۷).

موسسات آموزش عالی، به طور مداوم، نقش خود را در کمک به سعادت جامعه، از طریق بیان رسالت خود اذعان می‌دارند. بر طبق متون تخصصی در این زمینه، به منظور اینکه بیانیه رسالت، اثربخش باشد، باید به روشنی در کلیه فعالیت‌های دانشگاه که دربرگیرنده برنامه درسی

---

1. Bartlett & Burton

2. Apple

3. vision & mission

4. Hitt, Ireland & Hoskisson

5. Yoon

6. Waas, Verbruggen & Wright

7. Wright

8. Lee, Barker & Mouasher

9. Bartkus, Glassman & McAfee

10. Davis, Ruhe, Lee & Rajadhyaksha

آن می‌باشد در نظر گرفته شده و منعکس یابد^۱ (یوب^۱ و همکاران، ۲۰۱۶). در حقیقت، برنامه درسی ابزار اساسی برای آموزش عالی به عنوان یک سازمان در جهت تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های خود است (راتکلیف^۲، ۱۹۹۶).

برنامه‌های درسی بستر شکل گرفتن مهم‌ترین فرایند نظام دانشگاهی یعنی یادگیری است. آموزش، پژوهش و عرضه خدمات تخصصی توسط موسسات آموزش عالی تا حدود زیادی به پویایی برنامه‌های درسی وابسته است (فتحی و اجارگاه، موسی‌پور و یادگارزاده، ۱۳۹۲). برنامه‌های درسی آموزش عالی، یکی از خرده نظام‌های اصلی آموزش عالی هستند و طبیعتاً همراه با تغییر محورهای اصلی مورد توجه دانشگاه‌ها، آنها نیز از تغییرات لازم برخوردار می‌شوند (خاقانی زاده و فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۷). برنامه درسی به عنوان قلب تپنده آموزش عالی، از سیاست‌هایی که دانشگاه‌ها اتخاذ نموده‌اند پیروی نموده و به تحقق آنها کمک می‌نمایند. بنابراین، برنامه درسی به عنوان نوعی ابزار در دست رهبران آموزش عالی در برنامه ریزی برای هر یک از دو نوع آینده یعنی تطابق با تغییرات آینده و تغییر آینده می‌باشد. همچنین، اینکه کدام یک از این دو نوع پذیرفته شود بر رویکرد‌های برنامه درسی که اتخاذ می‌شود تاثیر می‌گذارد (داردن^۳، ۲۰۰۹، ص ۶۸). از نظر ویلیامسون^۴ (۲۰۱۳) وظیفه شکل دهی به برنامه درسی آینده، یک مساله تغییر سیاسی در سیستم آموزشی است.

یک برنامه ریز درسی آموزش عالی، می‌بایست از آینده پژوهی در برنامه درسی و آینده‌های ممکن که در چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی به تصویر کشیده شده‌اند آگاهی داشته باشد و آنها را در فرایند تدوین^۴ و طراحی^۵ برنامه درسی در نظر بگیرد. برنامه درسی آینده، ایده‌ای است که از نظریه انتقادی تعلیم و تربیت و برنامه درسی شکل گرفته است و باید به عنوان مفهومی از تعلیم و تربیت در ارتباط با چشم‌انداز جامعه آینده در نظر گرفته شود (یانگ^۶، ۱۹۹۹). چنین مفهومی باید با خود شامل برنامه ریزان درسی را به همراه داشته باشد به نحوی که با مسائل و مشکلات جامعه مدرن درگیر باشند (یانگ، ۱۹۹۹). برنامه درسی آینده کشف شدنی نیست، بلکه بایستی تصور شود و ساخته شود (ویلیامسون، ۲۰۱۳).

تدوین و اجرای یک برنامه درسی کارآمد از دغدغه‌های اساسی متولیان آموزش عالی است. در فرایند تدوین و طراحی برنامه درسی، برنامه ریزان درسی آموزش عالی، قبل از اینکه به

^۱. Yob

^۲. Ratcliff

^۳. Darden

^۴. development

^۵. planning

^۶. Young

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها..

شیوه های اجرایی و عملی بپردازند باید در مورد عناصر برنامه درسی به مانند هدف و محتوا تصمیم گیری کنند. در برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی، هدف و محتوا به عنوان دو عنصر اساسی، نقش بااهمیتی را ایفا می‌نمایند. از دیدگاه اپل (۱۹۹۰) و ژيرو^۱ (۱۹۸۱) محتوا و شکل برنامه درسی ماهیتاً ایدئولوژیک هستند. هدف به دانش، مهارت‌ها و نگرش‌هایی که باید آموخته شوند اشاره دارد و محتوا به مثابه موضوع درسی برای یادگیری تعریف می‌گردد (استارک و لاتوکا^۲، ۱۹۹۷). تحقق هدف های آموزشی از طریق مطالعه موضوعات و عناوین مختلف امکان-پذیر است. قرار دادن هدف و محتوا در برنامه عملی به عنوان عناصر متفاوت، این اجازه را می‌دهد که بر تفاوت بین آنها تاکید کرده و این امر به روشن نمودن بحث کمک می‌کند (استارک، ۱۹۹۷). این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که عنصر محتوا با آنکه در ارتباط با هدف ها، هویت خود را کسب می‌کند اما در تدوین آن آزادی عمل بیشتری وجود دارد. به عبارت دیگر، با استفاده از محتواهای متعددی ممکن است بتوان به هدف های مشخصی دست یافت. این تنوع، فرصت مشارکت گروه های مختلف را در امر تدوین برنامه درسی فراهم می‌کند (فتحی و اجارگاه و همکاران، ۱۳۹۲). موضوع مشارکت و تعامل به ویژه در برنامه درسی آموزش عالی با توجه به وجود ذی‌نفعان مختلف برای این موسسات و حساسیت‌هایی که در خصوص پاسخگویی به آنها برای آموزش عالی وجود دارد از اهمیت بیشتری برخوردار است.

برنامه های درسی به شدت با تغییرات جهانی‌بینی (ایدئولوژی) مرتبط است (نادری، نوروزی، و سیادت، ۱۳۹۵). با این وجود، برنامه‌های درسی آموزش عالی هنوز به طور جدی وارد بحث سیاست‌گذاری نشده و حتی در ورطه عمل نیز مورد بی‌مهری قرار گرفته است (بارنت و کوات^۳، ۲۰۰۵). در این راستا، از نظر آدامس^۴ (۲۰۱۴) ارتباط بین تعلیم و تربیت و سیاست می‌بایست رشد و گسترش یابد و روش‌هایی را که در آن دولت‌ها مسایل اجتماعی را مورد توجه قرار می‌دهند باید در تعلیم و تربیت مورد ملاحظه قرار گیرد.

تدوین برنامه درسی متناسب با سیاستگذاری آموزش عالی، ضامن موفقیت برنامه های درسی در جهت تحقق آرمان‌های آموزش عالی خواهد بود. همچنین این امر از ناهماهنگی های احتمالی که ممکن است در دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی دارای هیات ممیزه و دارای اختیار بازنگری (پیرو آیین نامه واگذاری تفویض اختیارات برنامه ریزی درسی به دانشگاه ها، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۷۹)، روی دهد پرهیز به عمل می‌آورد. زیرا ملاحظه و در نظر گرفتن سیاست‌های بیان شده از سوی سیاستگذاران آموزش عالی، به عنوان یک اصل و

1. Giroux

2. Stark & Lattuca

3. Barnett & Coate

4. Adams

چارچوب کلی عمل نموده و سبب می شود که کلیه برنامه های درسی دانشگاه ها در درون آن صورت گیرد. بنابراین برنامه ریزان درسی آموزش عالی لازم است توجه ویژه ای به امر سیاستگذاری در تدوین برنامه درسی مبذول نمایند.

آموزش عالی ایران بر اساس چشم اندازها و رسالت هایی که برای آن در تحقق آرمان های چشم انداز بیست ساله ایران متصور شده است، با فرصت های عظیمی روبرو هست که با برنامه ریزی کارآمد می تواند سهم بسزایی در نیل به این آرمان ها در سند مذکور و انجام به نحو مطلوب رسالت خود داشته باشد. در این میان، تعیین و شناسایی نوع رویکرد برنامه درسی که بستر و زمینه را برای نیل به این چشم اندازها و رسالت ها فراهم می نماید می تواند به کارایی و اثربخشی نظام آموزش عالی در ایفای به نحو مطلوب نقش خود در سند چشم انداز بیست ساله کمک نماید.

با احتساب ضرورت آینده اندیشی در برنامه درسی آموزش عالی کشور بر اساس ایدئولوژی ها و سیاست هایی مندرج در منابع بالادستی آموزش عالی، با این وجود، این امر در کشور مورد بی مهری واقع شده و با همه اهمیتی که داراست، پژوهش چندانی در زمینه آن صورت نگرفته است. اندک پژوهش های انجام گرفته نیز، به بررسی آموزش عالی آینده در بعد کلی آن پرداخته اند (مهدی، ۱۳۹۲، فراستخواه، ۱۳۹۲) و محقق، پژوهشی را که به طور مستقیم به آینده پژوهشی برنامه درسی بر اساس چشم اندازها و رسالت ها در کشور ایران پرداخته باشد، نیافته است.

با توجه به آنچه که گفته شد، پژوهش حاضر، پاسخ به سوالات کلی ذیل را در دستور کار قرار داده است:

- ۱- چشم اندازها و رسالت های آموزش عالی ایران در افق ۱۴۰۴ کدامند؟
- ۲- اهداف برنامه درسی آینده آموزش عالی ایران بر اساس جهت گیری منابع بالادستی چیست؟
- ۳- محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی ایران بر اساس جهت گیری منابع بالادستی چیست؟

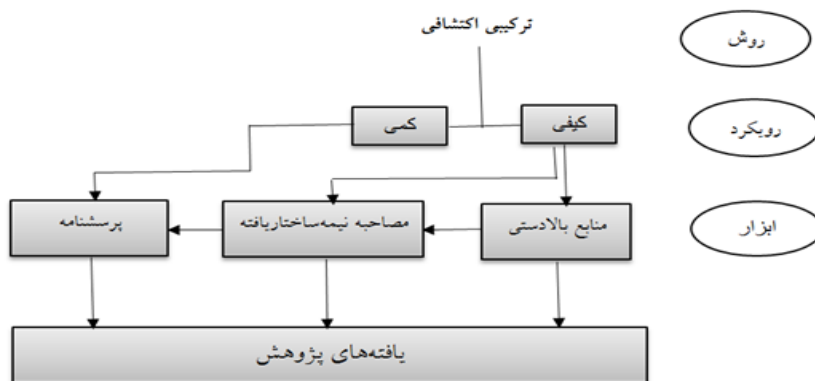
روش تحقیق

پژوهش حاضر توسعه ای بوده و به روش ترکیبی اکتشافی انجام گرفته است. در پژوهش ترکیبی از ابزارهای کیفی و کمی استفاده شده و در نوع اکتشافی آن از داده های کیفی برای ساخت مقیاس کمی استفاده می گردد (کرسول و پلانوکلاک^۱، ۲۰۰۷). در این راستا، در

^۱ - Creswell & Plano Clark

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها..

مرحله نخست، از طریق تحلیل محتوای کیفی منابع بالادستی به استخراج چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی پرداخته شد. در مرحله بعد، با مصاحبه با صاحب‌نظران آموزش عالی به تبیین برنامه درسی آینده (هدف و محتوی) آموزش عالی بر اساس چشم‌اندازها و رسالت‌ها اقدام گردید. در مرحله سوم، از روش کمی (توصیفی-پیمایشی) به منظور جمع‌آوری داده‌ها از اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری در زمینه هدف و محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی استفاده گردید. در این مرحله از داده‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی بر روی مصاحبه‌ها برای ساخت پرسشنامه بهره گرفته شد. در شکل ۱، مدل اجرایی پژوهش و چگونگی ترکیب دو نوع رویکرد کیفی و کمی ترسیم شده است.

شکل ۱- الگوی اجرایی پژوهش

جامعه پژوهش و روش نمونه‌گیری

جامعه اول پژوهش حاضر که مرحله نخست تحقیق را تشکیل می‌دهد، منابع بالادستی بوده است که جهت گیری در راستای چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی داشته‌اند. از این جامعه آماری، هفت منبع بالادستی چشم‌انداز بیست ساله، سند تحول علم و فناوری، نقشه جامع علمی کشور، سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور، سند دانشگاه اسلامی، سیاست‌های کلی علم و فناوری، و برنامه ششم توسعه مبتنی بر سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (۱۳۹۴) با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و تحلیل محتوای کیفی بر روی آنها انجام گرفت. منابع مذکور به این دلیل انتخاب شدند که بازتاباننده دقیق تر پرسش پژوهش در جهت پاسخ به تبیین چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی هستند.

جامعه دوم پژوهش حاضر، صاحب‌نظران حوزه آموزش عالی و برنامه درسی کشور بودند. این افراد اطلاعاتی ارزشمند در زمینه موضوع پژوهش داشته و اغلب دارای پست‌های مدیریتی، سیاستگذاری علم و فناوری، برنامه ریزی آموزش عالی و برنامه ریزی درسی در حوزه آموزش عالی بوده‌اند. از این جامعه آماری، به طور هدفمند با مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۱۴ نفر در زمینه اهداف و محتوای برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران، اشباع نظری در داده‌ها حاصل گردید. این ۱۴ نفر دربرگیرنده سه نفر با تخصص و سابقه فعالیت در سیاستگذاری آموزش عالی، دو نفر با تخصص و سابقه فعالیت در برنامه ریزی و توسعه آموزش عالی، و ۹ نفر متخصص برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی بودند که اغلب آنها از سوابق مدیریتی و اجرایی نیز در حوزه آموزش عالی برخوردار بودند.

جامعه دیگر پژوهش حاضر که در مرحله سوم پژوهش مورد بررسی کمی قرار گرفته، اعضای هیات علمی تمام وقت و دانشجویان دکتری دانشگاه اصفهان در تمامی رشته‌ها در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۴ بودند که جمعیت ۲۶۹۹ نفری (۲۰۴۲ دانشجوی دکتری و ۶۵۷ نفر عضو هیات علمی) را تشکیل می‌دادند. اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری به عنوان ذی-نفعان اصلی و افرادی که چندین سال در آموزش عالی و محیط‌های دانشگاهی حضور داشته و از نزدیک و به طور مستقیم درگیر سیاست‌های دانشگاهی و تحصیلی بوده‌اند به عنوان افراد صاحب‌نظر محسوب می‌شوند که دیدگاه‌های آنها نقش تعیین‌کننده و بسزایی را در ترسیم برنامه درسی آینده خواهد داشت. از این جامعه آماری با استفاده از جدول مورگان، تعداد ۳۳۸ نفر به عنوان کفایت حجم نمونه تشخیص داده شدند که با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و به نسبت حضور هر طبقه در جامعه، از هر یک از طبقات اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری، تعدادی برای شرکت در نمونه پژوهش انتخاب شدند. به این منظور از مجموع ۲۰۴۲ نفر دانشجوی دکتری حاضر در جامعه آماری، تعداد ۲۵۶ نفر؛ و از مجموع ۶۵۷ عضو هیات علمی حاضر در جامعه آماری، تعداد ۸۲ عضو هیات علمی برای شرکت در نمونه پژوهش، انتخاب و پرسشنامه تحقیق در بین آنها توزیع گردید.

ابزار تحقیق

در بخش کیفی، از فرم تحلیل محتوا و نیز فرم مصاحبه بهره گرفته شده است. به منظور بررسی روایی این ابزارها، از روش روایی صوری و محتوایی و از نظر متخصصان استفاده گردید. برای این منظور، ابتدا فرم اولیه تحلیل محتوای منابع بالادستی که شامل مولفه‌های چشم‌انداز و رسالت و ابعاد مورد نظر برای بررسی هر یک از مولفه‌های مذکور بود و نیز فرم مصاحبه که دربرگیرنده سوالات اولیه در زمینه اهداف و محتوای برنامه درسی آینده بر اساس چشم‌اندازها و

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

رسالت‌های آموزش عالی بود، در اختیار شش نفر از صاحب‌نظران حوزه آموزش عالی برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظر و تایید آنها، فرم تحلیل محتوا و مصاحبه تهیه و بدین وسیله روایی‌سنجی گردیدند. پایایی ابزارهای مذکور، نیز با استفاده از روش پایایی بین کدگذاران و قرار دادن خلاصه مطالب و مقوله‌های تعیین شده از تحلیل محتوای منابع بالادستی و مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته در اختیار پنج نفر آگاه به روش‌های پژوهش کیفی و اعمال نظرهای آنان، بررسی و تایید گردید. کدها و مقوله‌های مستخرج، در مرحله بعد، در اختیار شش نفر از صاحب‌نظران حوزه آموزش عالی قرار گرفت و نظرات اصلاحی آنها در زمینه موارد استخراج شده اعمال گردید(قابل ذکر است که این افراد در مرحله قبل از انجام تحلیل محتوا، روایی‌سنجی ابزارها را نیز انجام داده بودند). سپس نسخه اصلاحی مجدداً برای آنها ارسال و مورد بررسی و تایید آنها قرار گرفت.

در بخش کمی نیز از پرسشنامه محقق ساخته برنامه درسی آینده آموزش عالی که بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی مصاحبه‌ها تدوین شده بود، استفاده گردید. این پرسشنامه شامل ۱۴ گویه (اهداف ۷ و محتوا ۷) بود که از پاسخ دهندگان خواسته شده بود که میزان اولویت هر گزاره را برای برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی کشور مشخص نمایند. برای هر گویه، پنج گزینه بر اساس طیف لیکرت «بسیار کم تا بسیار زیاد» و یک گزینه دیگر با عنوان «نظری ندارم» برای پاسخ دادن در نظر گرفته شده بود که در تجزیه و تحلیل داده‌ها به تناسب ۱ (بسیار کم) تا ۵ (بسیار زیاد) نمره به هر گویه اختصاص داده شد و گزینه «نظری ندارم» فاقد نمره بود. روایی پرسشنامه مذکور توسط شش نفر از متخصصان حوزه آموزش عالی که روایی‌سنجی ابزارهای کیفی را نیز انجام داده بودند بررسی و تایید شد. در پژوهش حاضر، ضریب آلفای کرونباخ نهایی به ترتیب برای هر یک از مولفه‌های هدف و محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی ۰/۸۶ و ۰/۸۸ و برای کل پرسشنامه ۰/۸۷ تعیین شده است.

شیوه اجرای تحقیق

در بخش کیفی بدین گونه عمل شد که ابتدا تحلیل محتوای کیفی بر روی منابع بالادستی انجام گرفت. در بخش بعدی از پژوهش کیفی، از چهارده نفر از صاحب‌نظران حوزه آموزش عالی و برنامه درسی خواسته شد که به سوالات در زمینه اهداف و محتوای برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران در افق ۱۴۰۴ پاسخ دهند. در بخش کمی، محققان با آگاهی از احتمال عدم عودت و عدم پاسخ کامل به پرسشنامه، اقدام به پخش تعداد نسخه‌های بیشتری از اندازه حجم نمونه نمودند که در نهایت با کنار گذاشتن نسخه‌های بدون پاسخ یا ناقص پاسخ داده شده و نیز نسخه‌های برگشت داده نشده، با

پیگیری‌های متعدد در نهایت تعداد ۳۳۸ نفر که همان اندازه حجم نمونه پژوهش بودند به پرسشنامه‌ها به طور کامل پاسخ دادند.

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها

به منظور تحلیل داده‌های کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی به منظور تحلیل داده‌ها و استخراج مقوله‌ها از منابع بالادستی و مصاحبه‌ها استفاده گردید. برای تحلیل داده‌های کمی نیز، از آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و آمار استنباطی (آزمون فریدمن برای رتبه بندی) بهره گرفته شده است.

یافته‌ها

در این بخش، یافته‌های پژوهش، به تفکیک هر سوال آورده شده و مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های به دست آمده برای پاسخگویی به سؤال اول فقط از طریق روش کیفی (تحلیل محتوای کیفی منابع بالادستی) و برای سایر سوالات به روش ترکیبی (کیفی و کمی) ارایه شده است.

سوال اول. چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران در افق ۱۴۰۴ کدامند؟

در تحلیل محتوای منابع بالادستی، متن اسناد و سیاست‌ها به طور دقیق مورد بررسی و کند و کاو قرار گرفت و در مجموع ۱۰۳ کد (۶۸ مورد چشم‌انداز و ۳۵ مورد رسالت) استخراج شد. بعد از تحلیل محتوا بر روی کدهای حاصل، و ترکیب کدهای تکراری در یک منبع با یکدیگر، در مرحله دوم، ۸۲ کد (۵۱ مورد چشم‌انداز و ۳۱ مورد رسالت)، و در مرحله سوم، ۶۵ کد (۴۳ مورد چشم‌انداز و ۲۲ مورد رسالت) به دست آمد و بر این اساس، مقوله‌های اصلی (آموزش، پژوهش، و خدمات) در هر یک از مولفه‌های چشم‌انداز و رسالت بر اساس سه کارکرد آموزش عالی حاصل گردید و در هر مقوله، موضوعات مهم تر و کلی تر به تفکیک، مشخص شده و به عنوان چشم‌انداز و رسالت آموزش عالی در نظر گرفته شد. در جدول ۱، نتایج حاصل از تحلیل محتوای کیفی بر روی منابع بالادستی در زمینه چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ذکر شده است.

جدول ۱: تحلیل محتوای کیفی منابع بالادستی در زمینه چشم‌اندازها و رسالت‌های

آموزش عالی در افق ۱۴۰۴

کدها	زیرمقوله	مقوله	زمینه اصلی
<p>۱- فرصت‌های آموزشی مادام‌العمر (۱)؛ ۲- امکان دسترسی به اطلاعات و دانش برای همه آحاد جامعه (۱)؛ ۳- توسعه کمی و کیفی نظام آموزش عالی (۷)؛ ۴- تحول و ارتقای علوم انسانی (۲، ۵ و ۷)؛ ۵- تبیین و توسعه فرهنگ جهانی اسلام (۳)؛ ۶- دارای اساتید عالم، متدین و عدالت‌خواه و آزاداندیش تربیت یافته در مکتب اسلام و انقلاب (۷ و ۳)؛ ۷- اساتید مسئولیت‌پذیر در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی (۳)؛ ۸- اساتید دارای توانایی تربیت متخصصانی متدین و متعهد و دانشمندانی برتر (۳)، ۹- اساتید انقلابی (۳ و ۷)، ۱۰- اساتیدی محقق (۳)؛ ۱۱- اساتید تولیدکننده علم نافع (۳)، ۱۲- علوم منطبق بر آموزه‌های دینی و حیانی و مبانی انقلاب اسلامی (۲ و ۳)؛ ۱۳- جذب هیات علمی مستعد و باانگیزه (۵ و ۷)؛ ۱۴- اساتیدی با توانایی تولید محتوای آموزشی منطبق بر دین (۳)، ۱۵- ارتقای منزلت و بهبود معیشت اساتید (۷)، ۱۶- اهتمام به زبان و ادب فارسی (۷)؛ ۱۷- تربیت دانشمندانی در تراز بهترین‌های جهان (۴)</p>	<p>۱- رشد آموزش مادام‌العمر، ۲- دستیابی به عدالت آموزشی، ۳- تحول و ارتقای علوم انسانی، ۴- اهتمام به ارزش‌های فرهنگی ۵- بهره‌مند از اساتید کارآمد</p>	آموزش	چشم‌انداز

کدها	زیرمقوله	مقوله	زمینه اصلی
<p>۱- توانا در تولید و توسعه علم و فناوری و نوآوری (۴، ۶، ۵ و ۷)؛</p> <p>۲- پیشتاز در مرزهای دانش و فناوری با مرجعیت علمی در جهان (۴)؛</p> <p>۳- نهادها و شبکه های علمی و فناوری کارآمد (۱)؛</p> <p>۴- جایگاه اول علم و فناوری منطقه (۱ و ۷)؛</p> <p>۵- دانشگاه ها و پژوهشگاه های پیشگام در عرصه تولید دانش تمدنی (۳)؛</p> <p>۶- گسترش مرزهای دانش و علوم کاربردی مبتنی بر نگرش و حیانی (۳)؛</p> <p>۷- پیشتاز نهضت نرم افزاری (۳)؛</p> <p>۸- جذب و تربیت محققانی نوآور و توانمند در حل و تحلیل چالش های علمی و بین المللی (۳)،</p> <p>۹- تعامل با حوزه (۳ و ۷)؛</p> <p>۱۰- تحکیم پیوند میان نظام آموزش عالی با تحقیقات کاربردی و توسعه ای (۷)؛</p> <p>۱۱- پیشتاز در فن آوری های نوین (۱ و ۶).</p>	<p>۱- اهتمام به ارزش های دینی و فرهنگی در تولید و توسعه فناوری،</p> <p>۲- پیشتاز در مرزهای دانش و فناوری در جهان،</p> <p>۳- بهره مند از نیروی انسانی کارآمد در عرصه پژوهش و فناوری،</p> <p>۴- برخوردار از نهادها و شبکه های علمی و فناوری کارآمد،</p> <p>۵- توسعه نهضت نرم افزاری؛</p> <p>۶- تاکید بر تحقیقات کاربردی و توسعه ای در آموزش عالی</p>	<p>پژوهش</p>	

کدها	زیرمقوله	مقوله	زمینه اصلی
<p>۱-برخوردار از انسان های صالح و فرهیخته و تربیت شده در مکتب اسلام و انقلاب(۴ و ۳)؛ ۲- دانش آموختگانی مولد ثروت و اقتدار ملی(۱)؛ ۳- جامعه ای بهره مند از سرمایه های اجتماعی و فرهنگی غنی(۱)؛ ۴- دانش آموختگانی خردورز، آزاداندیش و خلاق(۳)، ۵- دانش آموختگانی با اعتماد به نفس علمی و ملی بالا(۳)، ۶- دانش آموختگانی با قابلیت تامین استقلال علمی و خودکفایی کشور(۳)؛ ۷- دانش آموختگانی برخوردار از هویت تمدن ساز اسلامی- ایرانی(۳، ۶ و ۱۰)؛ ۸- دانش آموختگانی متعهد به آرمان های انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی(۳)؛ ۹- جامعه‌ای الگو در زمینه سبک زندگی اسلامی- ایرانی(۳)؛ ۱۰- جامعه‌ای متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی(۶)؛ ۱۱- جامعه‌ای متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی خود(۶)؛ ۱۲- ارتقای مردم سالاری دینی(۶)؛ ۱۳- گسترش عدالت اجتماعی(۶)؛ ۱۴- توسعه ایران (۶ و ۷)؛ ۱۵- بهره مند از امنیت اجتماعی(۶)</p>	<p>۱-بهره‌مند از سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی غنی ، ۲- ارتقای سطح کیفی زندگی افراد جامعه؛ ۳- ایجاد تغییر مثبت در زمینه نگرش افراد جامعه به زندگی</p>	<p>دما</p>	

کدها	زیرمقوله	مقوله	زمینه اصلی
<p>۱- گسترش و تقویت بنیان های محیط آموزشی خلاق و فضیلت پرور(۱)؛ ۲- اصلاح و بازنگری در متون، برنامه ها و روش های آموزشی(۵ و ۷)؛ ۳- توسعه علوم پایه(۲، ۵ و ۷)؛ ۴- متناسب سازی سطوح و رشته های تحصیلی با نیازهای تولید و اشتغال(۲)؛ ۵- تربیت متخصصینی متعهد، خلاق، متخلص، ماهر و کارآفرین(۳ و ۷)؛ ۶- افزایش سهم آموزش های مهارتی در نظام آموزش کشور(۲)؛ ۷- ارتقای توانمندی و سطح علمی منابع انسانی(۷)؛ ۸- روزآمد کردن دانش(۷).</p>	<p>۱- اصلاح و بازنگری در متون، برنامه ها و روش های آموزشی، ۲- توسعه علوم پایه، ۳- متناسب سازی سطوح و رشته های تحصیلی با نیازهای تولید و اشتغال ۴- تربیت متخصصینی متعهد و کارآفرین</p>	آموزش	رسالت

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

زمینه اصلی	مقوله	زیرمقوله	کدها
	پژوهش	۱- ارتقا بخشی و نهادینه سازی پژوهش و فناوری در افراد و سازمان ها، ۲- بهره‌گیری از فناوری به همراه کارآفرینی و اخلاق حرفه‌ای و در خدمت نیازهای جامعه اسلامی ۳- گسترش تعامل با سایر کشورها در زمینه پژوهش و فناوری، ۴- توسعه پژوهش‌های بنیادین و نظریه‌پردازی، ۵- تجاری سازی پژوهش و فناوری	۱- نهادینه کردن پژوهش محوری و نوآوری در افراد و سازمان ها(۱)؛ ۲- ایجاد، انتقال، جذب، بومی سازی، انتشار و به کارگیری فناوری به همراه کارآفرینی و اخلاق حرفه‌ای(۱ و ۷)؛ ۳- توسعه تحقیقات بنیادی(۲، ۵ و ۷)؛ ۴- نظریه پردازی و نوآوری(۲ و ۷)؛ ۵- ساماندهی نظام ملی آمار و اطلاعات علمی، پژوهشی و فناوری جامع و کارآمد(۲)؛ ۶- تعامل فعال با سایر کشورها در زمینه پژوهش و فناوری(۲ و ۷)؛ ۷- حمایت از پژوهش‌های مساله محور(۲)؛ ۸- تجاری سازی پژوهش و نوآوری(۲)؛ ۹- تولید علم و فناوری در خدمت نیازهای جامعه اسلامی(۳)؛ ۱۰- ارتقای کمی و کیفی مراکز و فعالیت‌های پژوهشی مربوط(۵)
	سازمان	۱- تقویت خردورزی و آزاداندیشی در جامعه، ۲- تولید درآمد ۳- تامین رفاه اجتماعی جامعه	۱- نهادینه کردن تفکر هوشمندانه و نقادانه در جامعه(۱)؛ ۲- تولید ثروت و تامین رفاه اجتماعی جامعه(۱)؛ ۳- انتشار علم و فناوری در خدمت نیازهای جامعه اسلامی(۳)؛ ۴- توسعه تجارت و صادرات محصولات دانش بنیان(۲)

۱- سند تحول راهبردی علم و فناوری؛ ۲- سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه؛ ۳- سند دانشگاه اسلامی؛ ۴- نقشه جامع علمی کشور؛ ۵- سیاست‌های کلی علم و فناوری؛ ۶- سند چشم‌انداز بیست ساله؛ ۷- سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علم و فناوری

همانطوری که در جدول ۱ مشاهده می گردد، کدها، زیرمقوله ها و مقوله‌ها به تفکیک چشم‌انداز و رسالت ذکر شده است. مقوله‌ها بر اساس سه کارکرد آموزش عالی که سه بازوی آموزش عالی در تحقق اهداف خود محسوب می گردد آورده شده است. موضوعات مهم‌تر که کلی تر از بقیه موارد و یا ترکیبی از چند کد هستند به عنوان زیرمقوله در نظر گرفته شده اند. کدها نیز حاصل تحلیل محتوای انجام گرفته بر روی گزاره ها در منابع بالادستی می باشند. در تحلیل محتوا بر روی کدها، کدهای تکراری که موارد زیادی را در هر منبع به خود اختصاص می دادند با یکدیگر ترکیب شده و با عنوان یک کد کلی تر و نماینده آن منبع ذکر شده‌اند. منابع بالادستی که کدها از آن مستخرج شده‌اند، با ذکر شماره (۱ تا ۷) برای هر کد مشخص شده است.

سوال دوم. اهداف برنامه درسی آینده آموزش عالی ایران بر اساس جهت گیری

منابع بالادستی چیست؟

به منظور شناسایی و تبیین هدف برنامه درسی آینده‌ی آموزش عالی، متن مصاحبه‌ها چندین بار مورد کند و کاو قرار گرفت و جملات معنی‌دار در تک تک مصاحبه‌ها مشخص گردید و ۸۶ گزاره (کد) استخراج شد. پس از انجام تحلیل محتوا بر روی گزاره‌های به دست آمده، در مرحله دوم ۵۹ و در مرحله سوم ۳۶ گزاره حاصل شد و بر این اساس مقوله‌های اصلی تعیین و نهایتاً ۴ محور یا مقوله اصلی طبقه‌بندی و استخراج گردید. در ادامه مقوله‌های استخراج شده برخی از مهمترین شواهد گفتاری برای هر مقوله ارائه شده است (لازم به ذکر است به دلیل پرهیز از حجم زیاد مطالب در مقاله، اظهارات مبسوط مصاحبه‌شوندگان در قالب عبارتی کوتاه ذکر شده است) (جدول ۲).

جدول ۲: مهم ترین مقوله‌های اظهار شده در زمینه هدف برنامه درسی آینده‌ی آموزش

عالی توسط مصاحبه شوندگان

متغیر	شماره	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
هدف	۱	پاسخگویی به نیازهای جامعه	در نظر گرفتن تنوع فرهنگی جامعه در برنامه درسی (شماره ۱ و ۱۲)	۱۴	۱۰۰
			اهداف متناسب با جهت گیری سیاسی جامعه در		

درصد	فراوانی	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	مقوله‌ها	رتبه	متغیر
		<p>عرصه ملی و بین المللی (۳)</p> <p>آموزش حقوق شهروندی (شماره ۷ و ۱۴)</p> <p>رشد مهارت‌های استخدام‌پذیری بر اساس نیازهای جدید بازار کار (شماره ۶ و ۱۱)</p>			
۸۶	۱۲	<p>اهتمام به زدودن بی-سوادی عاطفی (پرورش نگرش‌ها و عواطف مثبت) (شماره ۸)</p> <p>ترویج ارزش‌های اخلاقی و معنوی (شماره ۲، ۹ و ۴)</p> <p>رشد برابری و عدالت اجتماعی (شماره ۱۰)</p>	رشد ارزش‌های انسانی و معنوی	۲	
۷۱	۱۰	<p>تمرکز بر ایجاد دانش جدید و انتقال دانش موجود (شماره ۱ و ۴)</p> <p>پیشبرد مرزهای دانش در حوزه علوم انسانی (شماره ۱ و ۵)</p>	تمرکز بر مرزهای دانش در رشته‌های مختلف	۳	
۵۷	۸	<p>تبادل علم و فناوری با سایر کشورها (شماره ۳ و ۸)</p> <p>تقویت برنامه درسی Major یا حوزه‌ها)</p>	بین‌المللی شدن برنامه درسی	۴	

متغیر	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
		رشته‌های تحصیلی بین‌المللی (شماره ۲) رشد تبادلات استاد و دانشجو با دانشگاه‌های سایر کشورها (شماره ۴ و ۱۲)		

یافته‌های حاصل از اولویت‌بندی اهداف برنامه درسی آینده آموزش عالی از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری نیز نشان داد که آموزش حقوق شهروندی به عنوان اولویت نخست شناخته شده است. نتایج این تحلیل در جدول شماره ۳ ارائه شده است:

جدول ۳: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی اهداف برنامه درسی آینده آموزش عالی از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری (n = ۳۳۸)

ردیف	اهداف برنامه درسی آموزش عالی	میانگین انحراف معیار	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	آموزش حقوق شهروندی	۰/۶۱	۴-۵۰	*۱۷/۹۹ Sig: 0.006
۲	رشد ارزش‌های انسانی و معنوی	۰/۶۵	۴/۴۷	
۳	در نظر گرفتن تنوع فرهنگی جامعه در برنامه درسی	۰/۶۱	۴/۴۲	
۳	اهداف متناسب با جهت گیری سیاسی جامعه در عرصه ملی و بین‌المللی	۰/۶۳	۴/۴۲	
۴	تمرکز بر مرزهای دانش در رشته‌های مختلف	۰/۶۴	۴/۴۱	
۵	رشد مهارت‌های استخدام-پذیری بر اساس نیازهای	۰/۶۵	۴/۴۰	

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

ردیف	اهداف برنامه درسی آموزش عالی	میانگین	انحراف معیار	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
	جدید بازار کار				
۶	بین‌المللی شدن برنامه درسی	۴/۳۶	۰/۷۰	۳/۸۲	
$p < 0.05$ *					

بر طبق یافته‌های جدول ۳، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره ۱۷/۹۹ در سطح ۰/۰۵ معنی دار است) $(p < 0/05)$. بر اساس نتایج حاصل شده، « آموزش حقوق شهروندی » به عنوان عامل دارای اولویت نخست و دارای بیشترین اولویت، و عامل « بین‌المللی شدن برنامه درسی » به عنوان اولویت آخر و از کمترین اولویت از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری شناخته شده‌اند. عامل‌های « در نظر گرفتن تنوع فرهنگی جامعه در برنامه درسی » و « اهداف متناسب با جهت گیری سیاسی جامعه در عرصه ملی و بین‌المللی» به طور مشترک در رتبه سوم جای گرفتند.

سوال سوم. محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی ایران بر اساس جهت

گیری منابع بالادستی چیست؟

به منظور شناسایی و تبیین محتوای برنامه درسی آینده‌ی آموزش عالی، متن مصاحبه‌ها چندین بار مورد کند و کاو قرار گرفت و جملات معنی‌دار در تک تک مصاحبه‌ها مشخص گردید و ۸۲ گزاره (کد) استخراج شد. پس از انجام تحلیل محتوا بر روی گزاره‌های به دست آمده، در مرحله دوم ۵۴ و در مرحله سوم ۳۴ گزاره حاصل شد و بر این اساس مقوله‌های اصلی تعیین گردید و نهایتاً ۵ محور یا مقوله اصلی طبقه‌بندی و استخراج گردید. در ادامه مقوله‌های استخراج شده و برخی از شواهد گفتاری برای هر مقوله ارائه شده است (جدول ۴).

جدول ۴: مهم ترین مقوله‌های اظهار شده در زمینه محتوای برنامه درسی آینده‌ی

آموزش عالی توسط مصاحبه شوندگان

متغیر	ردیف	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
محتوا			کاربردی نمودن محتوا از طریق ارتباط آن با	۱۳	۹۳

متغیر	ردیف	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
	۱	پوشش تقاضای اجتماعی	صنعت و بازار کار (۱)		
			توجه به نیازهای ذی‌نفعان درونی دانشگاه مانند اساتید و دانشجویان در تدوین محتوا (۳)		
			توجه به نیازهای فرهنگی جامعه (۴ و ۹)		
	۲	توسعه ویژگی‌های فردی	رشد ارزش‌های معنوی به واسطه پیوند محتوا با غایت و فلسفه آفرینش (۶ و ۹)	۱۱	۷۸/۵
		دانش در زمینه یادگیری و یادگیری مداوم (۱۱)			
		پرورش مهارت‌های استخدامی و کارآفرینی (۱ و ۸)			
			آموزش سواد فناورانه (۶)		

متغیر	ردیف	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
			ارایه آموزش و دانش‌هایی در زمینه ارتقای بصیرت سیاسی افراد (۳ و ۷)		
	۳	همخوانی با تحولات علمی و فنی رشته‌ها در سطح جهان	<p>ضرورت بازنگری مداوم محتوا بر اساس آخرین دستاوردهای علمی هر رشته در سطح جهان (۲، ۷ و ۱۳)</p> <p>نقد منصفانه اندیشه‌ها و تحقیقات خارجی در تدوین محتوا (۱۴)</p> <p>تناسب محتوا با تحولات سریع فناوری آموزشی در رشته‌ها (۹)</p>	۹	۶۴
	۴	تناسب با مقتضیات جهانی شدن	<p>آمادگی در برخورد مناسب با جهانی شدن به واسطه بازنگری و تدوین سرفصل‌ها در راستای بین‌المللی نمودن برنامه درسی</p>	۹	۶۴

متغیر	ردیف	مقوله‌ها	نمونه‌ای از مهمترین شواهد گفتاری	فراوانی	درصد
			(۲ و ۹)		
			آموزش دانش و مهارت‌هایی در زمینه تربیت شهروند جهانی(۴)		
			آموزش دانش و مهارت در زمینه بازار کار بین-المللی(۱)		
	۵	آموزش و پژوهش بین رشته‌ای	کاستن از موضوعات درسی به صورت مجزا و ادغام موضوعات و رشته‌ها با یکدیگر(شماره ۱۴)	۸	۵۷
			تدوین پروژه‌های بین رشته‌ای(۱ و ۱۲)		
			کاربردی نمودن تر آموزش‌ها بواسطه بین رشته‌ای شدن و ارتباط دروس نظری و عملی(۵ و ۱۳)		

یافته‌های حاصل از اولویت‌بندی محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری نیز نشان داد که توجه به نیازهای فرهنگی جامعه به

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

عنوان اولویت نخست شناخته شده است. بر طبق یافته‌های جدول ۵، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره ۳۵/۲۱ در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار است ($p < 0/05$). بر اساس نتایج حاصل شده، « توجه به نیازهای فرهنگی جامعه » به عنوان عامل دارای بیشترین اولویت، و عامل « آموزش و پژوهش بین رشته‌ای» به عنوان عامل کمترین اولویت از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری شناخته شده‌اند (جدول شماره ۵).

جدول ۵: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی محتوای برنامه درسی آینده آموزش

عالی از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری ($n = 338$)

ردیف	محتوای برنامه درسی آموزش عالی	میانگین	انحراف معیار	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	توجه به نیازهای فرهنگی جامعه	۴/۵۴	۰/۶۴	۴/۲۵	*۳۵/۲۱ Sig: 0.001
۲	توسعه ویژگی‌های فردی	۴/۵۲	۰/۶۲	۴/۱۶	
۳	همخوانی با تحولات علمی و فنی رشته‌ها در سطح جهان	۴/۵۰	۰/۵۵	۴/۱۲	
۴	توجه به نیازهای ذی‌نفعان درونی دانشگاه مانند اساتید و دانشجویان در تدوین محتوا	۴/۴۶	۰/۷۱	۴	
۵	کاربردی نمودن محتوا از طریق ارتباط آن با صنعت و بازار کار	۴/۴۴	۰/۶۵	۳/۹۶	
۶	تناسب با مقتضیات جهانی شدن	۴/۴۱	۰/۶۲	۳/۸۶	
۷	آموزش و پژوهش بین رشته‌ای	۴/۳۶	۰/۶۵	۳/۶۵	
$*p < 0.05$					

نتیجه‌گیری

موسسات آموزش عالی دارای رسالت و نقش خطیری در پاسخگویی به جامعه هستند. این امر، جوامع را به ترسیم چشم‌اندازها و رسالت‌هایی برای این نهاد مهم در راستای تحقق چشم‌اندازهای توسعه کشور سوق داده است. در این راستا، ابزار اساسی آموزش عالی در برآورده نمودن انتظارات از خود، برنامه درسی است که پیامد آن در قالب سه کارکرد آموزش، پژوهش و

خدمات به جامعه عرضه می‌گردد. دو عنصر کلیدی در هر برنامه درسی، هدف و محتوا هستند که از عوامل اثرگذار بر جهت‌دهی و نوع سازماندهی آن نیز می‌باشند. در پژوهش حاضر به تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران در افق ۱۴۰۴ پرداخته شد. نتایج تحلیل محتوای منابع بالادستی در آموزش عالی نشان داد که در راستای تحقق آرمان‌های متصور برای ایران در افق ۱۴۰۴، منابع بالادستی تاکید ویژه و وافر به مقوله علم و فناوری داشته‌اند که به عنوان چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی، می‌تواند نقش مهمی را در برنامه‌ریزی آموزش عالی ایفا نمایند. جهت‌گیری‌هایی که منابع بالادستی نسبت به علم و فناوری داشته‌اند، جامع‌نگرانه و با مدنظر قرار دادن توسعه ملی صورت گرفته است. جامعه ایران، به عنوان جامعه‌ای در حال گذار از سنتی به مدرن است و دارای دغدغه‌هایی نظیر احراز جایگاه مناسب از نظر علمی در منطقه و در جهان و نیز سهیم بودن در تولید دانش در عرصه جهانی می‌باشد. در این راستا، اهتمام ویژه‌ای بر روی کارکردهای پژوهشی و فناوری به موازات آموزش و خدمات در منابع بالادستی شده است تا بتوان علم اکتساب شده در کشور که از این منظر، کشور دارای موقعیت مناسبی می‌باشد به محصول تبدیل نمود. در حقیقت، تبدیل علم به محصول، به عنوان موضوع اصلی کنونی جامعه ایران بوده و تلاش‌های بی‌شائبه‌ای در این زمینه در حال صورت گرفتن است.

نتایج حاصل از تبیین هدف و محتوای برنامه درسی آینده نیز نشان داد که برآورده نمودن انتظارات جامعه در صدر اولویت‌های برنامه درسی آینده آموزش عالی از دیدگاه صاحب‌نظران قرار دارد. یکی از منابع عمده در هدف‌گزینی برنامه درسی، توجه به جامعه و نیازهای آن و در نظر گرفتن تغییر و تحولاتی است که در جامعه در حال صورت گرفتن است (تایلر^۱، ۱۹۴۹). برنامه‌ریزان درسی آموزش عالی باید به ایدئولوژی‌ها و جهت‌گیری‌هایی که از سوی سیاستگذاران بر حسب نیازهای جامعه در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی تعیین می‌شود توجه ویژه‌ای مبذول نموده و اهداف برنامه درسی را مشخص نمایند و محتوا را بر اساس آن تدوین کنند. در حقیقت، یکی از ویژگی‌های دانشگاه مدرن، رشد این انتظار است که برنامه درسی باید نسبت به جامعه پاسخگوتر باشد (گراوای^۲، ۲۰۱۶). میزان پاسخگویی آموزش عالی در قبال جامعه، به عنوان یکی از شاخص‌های کیفیت در آموزش عالی در نظر گرفته می‌شود. در این راستا و در اهمیت پاسخگویی اجتماعی آموزش عالی، یوب^۳ و همکاران (۲۰۱۶) نیز در دانشگاه والدن در پروژه‌ای تحقیقاتی به تدوین برنامه درسی راهنما برای تغییرات اجتماعی

¹. Tyler

² - Garraway

³ - Yob

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها...

پرداختند. آنها در این پروژه، فرایند متناسب نمودن^۱ برنامه های درسی دانشگاهی را با بیانیه رسالت دانشگاه که تغییر اجتماعی مثبت بود در دستور کار قرار دادند. این راهنما تحلیلی قوی از زمان^۲ و نحوه گنجاندن تغییرات اجتماعی را در سرتاسر برنامه های درسی دوره های مقاطع گوناگون ارایه داده است.

اولویت بندی اهداف برنامه درسی نیز نشان داد که آموزش حقوق شهروندی به عنوان مهمترین اولویت از دیدگاه اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری شناخته شده است. حقوق شهروندی مفهومی شاخص است که به منظور ارتقای مرتبه و عزت بشری در نظر گرفته شده است. باکر، دی کریجر، کاسکا، و پیاتر^۳ (۲۰۱۶) حقوق شهروندی را در چهار مقوله اساسی مورد توجه قرار داده اند که شامل حقوق مدنی، حقوق اقتصادی، حقوق اجتماعی و حقوق سیاسی می-شود. از نظر آنها مقوله آخر که به مشارکت در تصمیمات سیاسی اشاره می کند اغلب به نظر می رسد که به عنوان هسته حقوق شهروندی مدنظر باشد (باکر و همکاران، ۲۰۱۶). نکته ای که در این خصوص باید مورد توجه قرار گیرد این است که حق شرکت در تصمیمات سیاسی، لزوماً مشارکت واقعی در تصمیمات سیاسی را متضمن نمی گردد، بلکه باید با برنامه ریزی های مجدانه، آموزش های لازم به افراد جامعه داده شود. در این راستا، آموزش عالی از نقش بسزایی برخوردار است. می توان با هدفگذاری مناسب در برنامه درسی آموزش عالی در سه مولفه دانش، مهارت و نگرش که از عناصر اصلی شهروندی محسوب می شوند (فتحی واجارگاه و واحد چوکده، ۱۳۸۸) و ارایه آموزش های لازم در هر سه عنصر، افراد را از حقوقی که در جامعه برخوردارند و از تعهداتی که در قبال آن دارند آگاه ساخت.

اولویت بندی محتوای برنامه درسی آینده آموزش عالی نیز نشان داد که برآورده نمودن انتظارات فرهنگی جامعه به عنوان اولویت نخست از سوی اعضای هیات علمی و دانشجویان دکتری شناخته شده است. فرهنگ هر جامعه، عامل سعادت و بقای آن است. این اهمیت سبب شده است که جوامع توجه ویژه ای به مقوله فرهنگی در چشم‌اندازهای توسعه خود داشته باشند. این امر در کشور ایران نیز با توجه به نقش حساس آموزش عالی در توسعه، در چشم‌اندازهای این نظام مورد توجه قرار گرفته است و حتی تولید و توسعه علم و فناوری را بر پایه ارزشهای فرهنگی و توجه به آن نهاده است. در این خصوص برنامه درسی آموزش عالی بایستی با آموزش موضوعات و مسایلی که وضعیت فرهنگی مطلوب کشور را ترسیم می نماید به مهندسی فرهنگی جامعه مبادرت ورزد و در راستای نیازهای فرهنگی جامعه گام بردارد. آموزش-هایی در خصوص ارزشهای فرهنگی، کثرت فرهنگی در جامعه، فرهنگ استفاده از تکنولوژی-

¹ - alignment

² - when

³ . Bakker, De Krijger, Koska, & Puetter

های جدید، فرهنگ رفتار با طبیعت و محیط زیست، و نظایر آن می تواند در قالب محتوای برنامه درسی آموزش عالی به فراگیران ارایه گردد. البته قابل ذکر است که رتبه‌بندی که در پژوهش حاضر صورت گرفته، به معنای آن نیست که عامل‌های دارای رتبه‌های پایین‌تر از اهمیت برخوردار نیستند، بلکه همه عامل‌ها دارای اهمیت می‌باشند و می‌بایست مورد توجه مسئولان و برنامه‌ریزان درسی آموزش عالی کشور قرار گیرد. رتبه‌بندی مذکور تنها نشان‌دهنده اولویت برخی از عامل‌ها در مقایسه با عامل‌های دیگر با در نظر گرفتن شرایط و اقتضانات بومی حاکم در آموزش عالی ایران و انتظارات از آموزش عالی کشور است.

در مجموع بر اساس نتایج تحقیق می‌توان گفت که برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران، برنامه درسی است که در اهداف خود رشد ارزش‌های انسانی و معنوی، تمرکز بر مرزهای دانش در رشته‌های مختلف، و بین‌المللی شدن برنامه درسی، و در محتوای خود توسعه ویژگی‌های فردی، همخوانی با تحولات علمی و فنی رشته‌ها در سطح جهان، تناسب با مقتضیات جهانی شدن، و آموزش و پژوهش بین رشته‌ای را با توجه ویژه به جامعه و نیازهای آن در هر دو مولفه هدف و محتوا در دستور کار خود دارد. در حقیقت با توجه به اهتمام ویژه به جامعه و اولویت آن در اهداف و محتوای برنامه درسی آینده از منظر صاحب‌نظران و نیز اعضای هیات علمی ودانشجویان دکتری، می‌توان گفت که رویکرد برنامه درسی آینده آموزش عالی، رویکردی جامعه محور است.

در پایان، پیشنهادات ذیل به منظور تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی از طریق برنامه درسی می‌تواند مورد ملاحظه برنامه‌ریزان درسی و دست‌اندرکاران آموزش عالی قرار گیرد:

- ۱- ایجاد کارگاه‌هایی در زمینه آشنایی متولیان و برنامه‌ریزان درسی دانشگاه‌ها با چشم‌اندازها، رسالت‌ها و جهت‌گیری منابع بالادستی بسیار ضروری می‌نماید.
- ۲- دانشگاه‌ها می‌بایست به صورت هدفمند و هماهنگ در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی هدایت شوند و این انسجام از طریق تدوین و اجرای یک برنامه درسی مناسب و منطقی در چارچوب جهت‌گیری منابع بالادستی برای دانشگاه‌ها امکان‌پذیر است.
- ۳- تمرکززدایی و تفویض اختیارات به دانشگاه‌ها به ویژه دانشگاه‌های دارای هیات ممیزه و جامع در زمینه تدوین برنامه درسی بر اساس شرایط و مقتضیات علمی و امکانات خود به عنوان امری ضروری در تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌ها می‌نماید.

تبیین برنامه درسی آینده در راستای تحقق چشم‌اندازها..

۴- برنامه‌ریزان درسی آموزش عالی لازم است در ارتباط نزدیک‌تر با سیاستگذاران آموزش عالی و ملاحظه دقیق جهت‌گیری‌های منابع بالادستی در تدوین برنامه درسی، به ماموریت‌گراتر نمودن هرچه بیشتر دانشگاه‌ها در زمینه تحقق آرمان‌های ترسیم شده برای ایران ۱۴۰۴ کمک نمایند.

۵- در راستای تحقق چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی در کشور و اثربخش بودن برنامه درسی در این زمینه، باید بستر لازم در آموزش عالی فراهم باشد. در این خصوص اصلاحات اساسی در آموزش عالی در رابطه با حرکت هر یک از موسسات آموزش عالی بر اساس ماموریت دانشگاهی خود و پرهیز از خلط رسالتی که هم اکنون در هر یک از نظام‌های دانشگاهی پیام نور، علمی- کاربردی، دانشگاه آزاد، فنی حرفه‌ای و ملی وجود دارد ضروری به نظر می‌رسد.

منابع

- آل آقا، ف.، کشاورز، م.، و رحیمی، م. (۱۳۸۷). روند رشد کمی آموزش عالی خصوصی و دولتی در کشور جمهوری اسلامی ایران، *دانش و پژوهش در علوم تربیتی برنامه ریزی درسی*، ۱۱۰، ۲۰-۷۳.
- پازارگادی، م.، ستاری، ص. ۱. (۱۳۸۷). ارزیابی کیفیت آموزش: رویکردی مشارکت محور برای مقابله با چالش‌های فراروی نظام مدیریت آموزش عالی غیردولتی در هزاره سوم، *پژوهشنامه تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد*، ۱، ۲۳-۱۷.
- خاقانی زاده، م.، و فتحی واجارگاه، ک. (۱۳۸۷). الگوهای برنامه درسی دانشگاهی، *مجله راهبردهای آموزش در علوم پزشکی*، (۲): ۱۸-۱۰.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۹۴). *برنامه ششم توسعه (در دست تدوین)*. ابلاغیات مقام معظم رهبری، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند نقشه جامع علمی کشور، ابلاغیات مقام معظم رهبری*، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). *سند دانشگاه اسلامی*، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- فتحی واجارگاه، ک.، و موسی پور، ن. ا.، و یادگارزاده، غ. ر. (۱۳۹۲). *برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی: مقدمه‌ای بر مفاهیم، دیدگاه‌ها و الگوها*، چاپ اول، تهران: موسسه کتاب مهربان نشر.
- فتحی واجارگاه، ک.، و واحد چوکده، س. (۱۳۸۸). *آموزش شهروندی در مدارس*. تهران: نشر آیین.
- فراستخواه، م. (۱۳۹۲). چارچوبی مفهومی برای برنامه ریزی مبتنی بر آینده اندیشی در دانشگاه، *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی*، ۶۹: ۲۶-۱.

- مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۳). *سیاست های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور*، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۴). *سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴*، ابلاغیات مقام معظم رهبری، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- مهدی، ر. (۱۳۹۲). آینده پژوهش در آموزش عالی دانشگاه اسلامی، دانشگاه سازگار با محیط و زمینه، *فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ۱۷(۴): ۷۱۰-۶۹۷.
- نادری، ن.، نوروزی، ر. ع.، و سیادت، س. ع. (۱۳۹۵). *سیاستگذاری آموزش و پرورش*، اصفهان: یارمانا.
- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۳). *سیاست های کلی علم و فناوری*، ابلاغیات مقام معظم رهبری، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۸۸). *سند تحول علم و فناوری*، ابلاغیات مقام معظم رهبری، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۷۹). *آیین نامه واگذاری اختیارات برنامه ریزی درسی به دانشگاه ها*، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

- Adams, P. (2014). *Policy and education*, London: Routledge.
- Apple, M. W. (1990). Restoring the voice of curriculum specialists. *Education Digest*, 56(2), 48-52.
- Apple, M. W. (2013). *Knowledge, power and education: The Selected Works of Michael W. Apple*, Abingdon: Routledge.
- Bakker, W.E., De Krijger, F., Koska, V., & Puetter, U. (2016). *D11.1 Assessing policy implications for EU citizenship: Exploring options for an impact assessment framework*. Available from <http://beucitizen.eu/publications/working-paper-on-assessing-policy-implications-for-eu-citizenship-deliverable-11-1/>
- Bartkus, B. R., Glassman, M., & McAfee, B. (2006), Mission statement quality and financial performance, *European Management Journal*, 24(1): 86-94.
- Bartlett, S., & Burton, D. (2012). *Introduction to Education Studies*(3rd edn), London: Sage.
- Birkland, T. (2010). *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making*, Third Edition, M. E. Sharpe.
- Creswell, J., & Plano Clark, V. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*, Thousand Oaks: Sage.
- Darden, M. L. (2009). *Beyond 2020: Envisioning the Future of universities in America*. New York: Rowman & Littlefield Education.

- Davis, J., Ruhe, J., Lee, M., & Rajadjyaksha, U. (2007). Mission possible: Do school mission statements work? *Journal of Business Ethics*, 70, 99–110.
- Garraway, J. (2016). Future-orientated approaches to curriculum development: fictive scripting, *Higher Education Research & Development*, 36(1): 102-115.
- Giroux, H. A. (1981). *Ideology, culture & the process of schooling*. Philadelphia London: Temple University Press, Falmer Press.
- Hitt, M., Ireland, R., & Hoskisson, R. (2011). *Strategic Management*. South-Western Cengage, Mason, US.
- Lee, K. H., Barker, M., & Mouasher, A. (2013). Is it even espoused? An exploratory study of commitment to sustainability as evidenced in vision, mission, and graduate attribute statements in Australian universities, *Journal of Cleaner Production*, 48 : 20- 28.
- Ratcliff, J. L. (1996). *What is a curriculum and what should it be?* Handbook of the undergraduate curriculum: A Comprehensive guide to purposes, structures, practices, and change, Jossey Boss Publisher, first edition, pp. 9-10.
- Stark, J. (1997). Program Level Curriculum Planning, *Journal of research higher education*. Vol. 38, no. 1
- Stark, J., & Lattuca, L. (1997). *Shaping the College Curriculum Academic Plans in Action*, London: Allyn and Bacon.
- Tyler, R. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Waas, T., Verbruggen, A., & Wright, T. (2010). University research for sustainable development: definition and characteristics explored. *Journal of Cleaner Production*, 18 (7): 629-636.
- Wright, T. (2010). University presidents' conceptualizations of sustainability in higher education. *International Journal of Sustainability in Higher Education* , 11(1): 61-73.
- Williamson, B. (2013). *The Future of the Curriculum: School Knowledge in the Digital Age*, London: Cambridge.
- Yob, I. M., Danver, S. L., Kristensen, Sh., Schulz, W., Simmons, K., Brashen, H. M., Krysiak, R. S., Kiltz, L., Gatlin, L., Wesson, S., & Penland, D. R. (2016). Curriculum Alignment with a Mission of Social Change in Higher Education, *Innov High Educ* , 41:203–219.
- Yoon, J. (2006). How team leaders use salient vision and self-sacrifice to enhance team effectiveness, in shane R. Thye and Edward J. Lawler eds. *Social Psychology of the workplace*, Bingley: Emerald Group Publishing, pp 63- 87.
- Young, M. (1999). *The curriculum of the future*. London: Routledge/Falmer.

حمید عبدی، سید ابراهیم میرشاه جعفری، محمدرضا نیلی، سعید رجایی پور